

Hekim Yazarlar: *Hayal ve Hakikat*'te Histerik Şiir ve Şifalı Roman

Physician Writers: Hysterical Poetry and the Medicinal Novel in Hayal ve Hakikat

C. Ceyhun ARSLAN*

Öz: Roman türü Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşmaya başladığında, Ahmet Midhat Efendi gibi pek çok yazar bu türün toplum için elzem olduğunu vurguladı. Bu yazarlar ayrıca tıp gibi “*edebî olmayan*” söylemlerden faydalanarak edebiyat için yeni bir değerler sistemi oluşturdu. Onların tıp ile etkileşimini ana hatlarıyla gösterebilmek için Ahmet Midhat Efendi'nin ve Fatma Aliye'nin ortak çalışması *Hayal ve Hakikat* (1891) eserinin yakın okumasını yapacağım. Makalem, *Hayal ve Hakikat*'teki “*Histeri*” kısmını tahlil edecek ve bu kısmı on dokuzuncu yüzyılda yazılmış eleştiri yazıları ile tıp kitaplarını inceleyerek tarihî bir bağlama oturtacaktır. Böylece, eserin yazıldığı dönemde yaşayan bazı yazarların tıbbî ve/veya fenni edebiyatın ulaşması gereken ideal olarak tasvir ettiğini vurgulayacak ve bu tasvirlerin şiir ve roman gibi türler hakkındaki değer yargılarını şekillendirdiğini savunacaktır. Bu yazarlar, yeni edebiyatın “*cid-diliğini*” ön plana çıkarmak adına divan şiirini bir kadına veya hastaya benzetirler. Makalem, romanın şifa kaynağı olarak algılanabildiği bir dönemin bilim tarihi ve edebiyat tarihi arasındaki kesişimleri gösterecektir.

Anahtar sözcükler: *Hayal ve Hakikat*, Roman, Bilim Tarihi, Histeri, Divan Şiiri

Abstract: When the novel genre began to become popular in the Ottoman Empire, many authors such as Ahmet Midhat emphasized that the novel was fundamental for society. These writers made use of “*non-literary*” discourses, such as medicine, and formed a new value system for literature. To demonstrate the engagement of these writers with medicine, a close reading of *Hayal ve Hakikat* (*Imagination and Truth*; 1891) is provided, which was co-written by Ahmet Midhat and Fatma Aliye. In particular, the article analyzes the “*Hysteria*” section of *Hayal ve Hakikat* and historically contextualizes it through examining both the literary criticism and the medical works that were produced in the nineteenth century. It shows that some Ottoman writers who lived when the work was composed depict medicine and/or science as an ideal for literature, and it is argued that these depictions have shaped critical judgments on genres such as poetry and the novel. These writers could foreground the “*seriousness*” of the new literature through comparing the old divan poetry with a woman or a sick person. This article shows the intersections between the history of literature and the history of science at a time when the novel could be considered the source of a cure.

Keywords: *Hayal ve Hakikat*, Novel, History of Science, Hysteria, Divan Poetry

Giriş

Roman ilk yaygınlaşmaya başladığı vakit genelde okurlar için faydasız bir tür olarak görüldü (Siti 2006, 97). Ancak, on dokuzuncu yüzyılda önce Fransa'da ortaya çıkan ve sonra Ivan Turgenev, Im Hwa ve Herman Melville gibi değişik coğrafyalardaki yazarları de etkileyen

* Dr. Öğr. Ü., Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, İstanbul. cceyhunarslan@ku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8048-3775>.

realizm ve natüralizm akımları, roman türü hakkındaki bu yaygın görüşün değişmesine katkıda bulundu. Realizm, romanın toplumsal gerçeği yansıtması gerektiğini savundu ve natüralizm, romanı doğanın ve toplumun karmaşık düzenini anlamada önemli bir araç olduğu görüşünü yaygınlaştırdı. Natüralizmin öncülerinden sayılan Émile Zola (1881, 8) romanı toplumu anlamak için yapılan bir deneye benzetti. Natüralizm ve realizm akımlarına aşına olan Osmanlı yazarları da romanı toplum için faydalı ve hatta elzem gördü. Makalem, edebiyatın toplumdaki yeri hakkında farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen bu yazarların pek çoğunun ortak bir noktada birleştiğini savunacaktır. Bu ortak nokta, tıbbi ve/veya fenni edebiyatın ulaşması gereken ideal olarak gören aydınların divan şiirini hastalık ve kadınla özdeşleştirmeleridir.

Geç Osmanlı döneminde roman ve şiir gibi farklı türlere karşı değişen değer yargılarını ana hatlarıyla tasvir edebilmek için Ahmet Midhat Efendi'nin ve Fatma Aliye'nin ortak çalışması olan *Hayal ve Hakikat* (1891) eserinin yakın okumasını yapacağım. Bahriye Çeri (2000), Fatih Altuğ (2015) ve İrfan Karakoç (2015) eseri toplumsal cinsiyet bağlamında inceledi. Bu makale ise, aynı bağlamda edebî türlerin sınıflandırılmasını inceleyecektir. *Hayal ve Hakikat* bazen roman olarak tanımlanmışsa da, eser melez bir metindir ve roman, gazete makalesi ve tıp yazısı gibi farklı türleri harmanlar (Karakoç 2015, 168). Aynı zamanda, *Hayal ve Hakikat*, roman türünün faydalarını savunur. Ahmet Midhat Efendi, insanı kandıran divan şiirini eleştirir ve romanı okurları tedavi edebilen bir araç olarak över. Histeri makalesi, "sağlıklı" ve "sağlıklı olmayan" edebiyat türleri arasında bir ayrım yapar. Ayrıca, kadınların histeriye yakalanmaması için ciddi kitaplar okuması gerektiğini ve Fransa'daki yaygın görüşün aksine roman okumanın histeriye neden olmadığını savunur. Yazar, tıp hakkındaki görüşlerini toplumun edebiyat anlayışını şekillendirecek bir araç olarak kullanır. Makalemde, özellikle *Hayal ve Hakikat*'teki "*Hystérie İsteri*" kısmına odaklanacağım ve o kısmı on dokuzuncu yüzyılda ortaya konmuş eleştiri yazıları ve tıp eserleri çerçevesinde tarihi bağlama oturtacağım.

Asr-ı Terakki için Ciddi Kitaplar

1891 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde dokuz kısımda tefrika edilen ve 1892 yılında kitap olarak basılan *Hayal ve Hakikat*, "*İfade*," "*Vedad*" ve "*Zeyl*" başlıklı bölümlere ayrılmıştır. "*Zeyl*" ise ayrıca "*Vefa*" ve "*Hystérie İsteri*" başlıklı iki kısım içerir. Vedad bir gün çocukluktan tanıdığı Vefa'ya aniden aşık olur. İkişi nişanlandıktan kısa bir süre sonra Vedad, Vefa'nın kendisini terk ettiğini öğrenir ve bu haberin yol açtığı derin bir üzüntüyle vefat eder. "*Zeyl*" kısmında ise Vefa, yazar Ahmet Midhat Efendi'ye mektup yazar ve mektubunda Paris'te tıp eğitimi almak için Vedad'tan ayrıldığını belirtir. Ayrıca, Vefa'ya göre Vedad'ın asıl sorunu histeri hastalığına yakalanmasıdır. Ahmet Midhat Efendi, Vefa ile aynı görüştedir. Histeri, genelde hassas kadınların yakalandığı ve sinir nöbetlerine yol açan bir hastalıktır. Yazar, eserin sonunda histerik kadınların iyileştirilmesi için önemli tavsiyeler verir: "*O meşguliyetlerin de en iyisi ve kadınlar için en muvafık müzika olup mensup olduğu ailenin derece-i terakki ve refahına göre resme, seyahate ve ciddi kitapları okumaya merak sardırmak dahi hep deva yerine geçer*" (Ahmet Midhat ve bir kadın 1309, 77-78). Vefa'nın "*asr-ı terakki vetakaddüm*" ve "*hakikat asrı*" (51-52) diye tanımladığı dönemde, Ahmet Midhat tedavi için ciddi kitapların okunması gerektiğine inanır. Ciddi kitaptan kastedilen sadece aşk gibi "*bireysel*" duygularla ilgilenmeyen ve roman gibi toplumu aydınlatan eserlerdir.

Ancak, Ahmet Midhat Efendi, hem yeni edebiyata hem de yeni hayat tarzına ihtiyaç olduğuna inandığı on dokuzuncu yüzyılda her eserin de şifa kaynağı olmayacağını vurgular:

Vefa'nın mektubunda dediği gibi bu mesâil-i dakikayı şairlere sormamalıdır. Ah o şairler sap yiyip saman savurmak nev'inden tatlı güzel sözleriyle ne kadar biçarelerinin harabına sebep olurlar. İnsan kısmı bu dünyada şair olarak yaşamak için yaratılmamıştır. Filozof olarak yaşa-

mak için yaratılmıştır. Şairiyet bir derece-i mutedilesiyle hayata lezzet verir. Yoksa insan evladının nikbaht yahut bedbaht olmasına dair olan gûnagûn mesâil-i gâmızadan hiçbirisinin hâlli hiçbir zaman hiçbir yerde şuaradan mürekkep bir konferansa havale olunmamıştır (82).

Şairlik burada tasvip edilmeyen bir hayat tarzıdır. Yazar sadece Osmanlı kadınlarına değil bütün insanlığa seslenir. “Hiçbir” kelimesinin üç kere tekrarlanması (hiçbirisinin... hiçbir zaman... hiçbir yerde) anlatıcının gözlemlerinin evrenselliğini pekiştirir; çünkü şairlerin dertlere deva olduğu ne bir vakit vardır ne de bir mekan. Ahmet Midhat Efendi eleştirilerini bütün şairlere yönelterek, kendisini dünya edebiyatı hakkında fikir beyan eden bir yazar olarak konumlandırır. İnsanlar “şair hayat tarzını” kenara bırakıp filozof olmalıdır. Fatma Aliye’ye gönderdiği mektupların birinde Ahmet Midhat Efendi, filozofların şairler gibi yalancı olmadıklarını vurgular: “Zirâ felâsife şu ârâ gibi ‘Yekûlûne bi-elsinetihim mâ-leyse fi kulûbihim’ değildir” (Ahmet Midhat 2011, 148). Ona göre hem roman hem de şiir “feylesofi hazinesinden” akan musluklar olmalıdır; çünkü “eğer bu musluklar başka bir hazineye merbû olurlar ise icrâ edecekleri şeyler hem letâfetsiz olurlar hem muzır” (Ahmet Midhat 2011, 135).

Hayal ve Hakikat’in “*Hystérie İsteri*” kısmı ilk başta sadece bilimsel bir makale olarak gözükebilecek olsa da Ahmet Midhat Efendi edebiyat hakkındaki görüşlerini ortaya koyar. *Hayal ve Hakikat* eserinin sonunda Ahmet Midhat, edebiyatın sahip olabileceği önemli bir işlevi okurlarıyla paylaşır: “Kadınlar için birtakım hastalıklar âdetâ umumi hâlinedirler ki etibbâ-yı hâzikâmız bunları birer lisan-ı münasip ile yazsalar da anlara dair malumat-ı kâfiye-i tıbbiye familyalar meyânında intişâr ve te’sis eylemiş olsa pek çok fenalıkların vuku’una kalmaksızın önleri alınmış olur idi” (61). Her ne kadar eseri boyunca doktorlardan övgüyle bahsetse de, Ahmet Midhat’e göre histeri hakkında toplumu bilgilendirmede doktorlar yetersizdir. Tıp gibi pek çok konuda toplumu kendisi gibi yazarlar aydınlatılabilir.

Vefa’nın Vedad hakkındaki sözleri şair ve hekim arasındaki çatışmayı göz önüne serer: “Vedad’ı helak eden ben miyim yoksa kendisinde mevcut olan ve etibbâca ‘isteri’ denilerek bazı kadınları cinnete takrîb eden hâl mi olduğunu bir şaire değil bir hekime sormalı” (59-60). Fuzuli’nin “Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb/ Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır” dizelerinde belirttiği gibi, divan şiirindeki pek çok eserde hekimler, aşkın karmaşıklığını anlamakta zorlanan güçsüz kişilerdir. Vefa’ya göre ise şairlerden çok hekimlere güvenilmelidir. Tıbbâya karşı değişen bu tutumu anlamak için Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarındaki sosyal ve ekonomik koşulları incelemek gerekir. Bu dönemde bürokratik sınıf güçlenip doktorları kapsayan teknokratik sınıflar toplumdaki sosyal dokuyu değiştirdi (Findley 1987). Bu değişimlerin önemli göstergelerinden biri, Vefa’nın Vedad ile evlenmektense Paris’te tıp eğitimi almayı tercih etmesidir; çünkü Vefa için evlilik, hayatın amacı değil ilk basamağıdır (mukaddime) (58).

Edebiyat da tıbbî yücelten ve onu hakikatle özdeşleştiren bu sosyal değişimlerden etkinlenmiştir. Hayaliyyun-hakikayyun tartışmalarının yaygın olduğu bir dönemde yazarların esere *Hayal ve Hakikat* başlığı vermesi dikkate değerdir. Ahmet Midhat Efendi’ye göre, yazarlar eserlerinde gerçeği birebir yansıtmamalıdır; çünkü böyle bir yaklaşım hayatın çirkin ve yozlaşmış taraflarını da okura naklederek okurların aydınlanmasına ve hayatlarında doğru kararlar alabilmesine engel olabilir. Kendisi roman ile tarihi karşılaştırdığında, tarihin dayanağının gerçek ve romanın dayanağının hayal olduğunu ifade eder (Seviner 2006, 90-91). Ancak, Ahmet Midhat için romanlar hakikatten tamamen kopmamalı ve günlük hayatta yaşanabilecek bir olay örgüsünü tasvir edebilmelidir. Kısacası, Ahmet Mithat’ın romanları, “hem dünyaya dair gerçekçi bir belgedir hem de bu belgenin parodisidir” (Altuğ 2006, 97). Ahmet Midhat (2011, 66), Fatma Aliye’ye gönderdiği başka bir mektupta şiirin “yalan dilini” kullandığını ve şairlerin

aslında hissetmedikleri duyguları yaşadıklarını iddia eder: “*Bizde lisân-ı şîir ekseriyâ lisân-ı kizb olmuştur. Şâir gâh kendisine hiçbir ziyânı dokunmayan felektan şikâyet eyler. Gâh hükümde ‘sadaka’ ile müterâdif olan ‘câize’ muhtâcı iken feleğe istiğnâ gösterir. Gah hakikatte ne maşûku ne maşûkası yok iken ilân-ı aşk eder*”. Roman hayal gücüne dayansa bile şîir gibi yalancı değildir.

On dokuzuncu yüzyılda sosyal değişimleri evrimsel bir ilerleyiş olarak gören Sosyal Darwinizm Osmanlı İmparatorluğu’nun aydın kesimi arasında yaygınlaşmış bir düşünce akımıydı (Doğan 2006). *Hayal ve Hakikat*’in okuru, eserin başında kişisel gelişimini tamamlayamamış ve histeriye yakalanmış kadın anlatıcının gerçekleri çarpıttığı şairane metinden sonra mantıklı erkek anlatıcının aynı olayı gerçeğe daha yakın şekilde anlattığı kısma geçer. İlk başta gerçeklikten uzak anlatım, en sonunda bir tıp makalesine “evrimleşir”. Bu düzeniyle eser, on dokuzuncu yüzyılda edebiyatın şairane üslubu bir kenara bırakıp daha gerçekçi bir surete evrilmesini isteyen pek çok yazar için bir taslak niteliğinde gibidir.

Ayrıca, *Hayal ve Hakikat* eserinin histerik kadın tasviriyle geç Osmanlı dönemindeki yazarların divan şîiri tasviri arasında çarpıcı benzerlikler vardır. Bu yazarlar bazen divan şîirini süse önem veren ve gerçek hayatla bağı kopmuş bir kadın olarak tahayyül etti. Cenab Şahabeddin (1953, 78) klasik Türk edebiyatını duygusallığı yönünden kadınlara ve çocuklara benzetmiştir: “*Şuara-yı kadîmenin en meşhur mısralarını tahlil ediniz: Bermutad tantanası çok, fakat vüs’at ve samimiyet pek azdır. Çünkü nâzımlarının tahassüsü—kadın ve çocuk tahassüsü gibi—gayet sathî ve gulgulelidir*”. Namık Kemal (1993, 345) “*tarz-ı kadimdeki*” süslü söz sanatlarını eleştirir: “*Elfâz-ı garibe ile bir rengîn mânâyı seyretmek, bir güzel çehreyi allı beyazlı düzgünlerle letâfetten mahrum eylemek, bir çirkin meâlî kelime ile süslemeğe çalışmak ise, bir zenci karısını telli pullu duvaklarda saklamak kabilinden olmaz mı?*”. Sami Paşazade Sezai Bey’e göre de eski edebiyatın hakikatle ilişkisi yoktur: “*Bilhassa edebiyat sahasında o vakitler dünyadan vazgeçmiş, bir köşede kala kalmış [sic], gerçeklerle yüz yüze gelmeyen, fakat kendi kendine çok güzel hayâllere dalmış, afyona benzer bir iki beyitten başka bir şey okunamazdı. Yoktu ki okunsun*” (Ünaydın 1972, 32). Eserlerinde divan edebiyatı hakkında derin bilgiye sahip olduklarını göstermiş bu yazarlar, divan şîirine yeni özellikler atfeder. Böylece, roman gibi yeni ortaya çıkan bir tür daha kolay meşrulaşabilir.

Divan şairleri genelde aşkın neden olduğu sıkıntıdan ve ıstıraptan yakınmazlar; çünkü çoğuna göre aşk bireyi ilahi hakikate götürebilen araçtır. On dokuzuncu yüzyılda ise divan şîirini bir hastaya ve/veya kadına benzetmek, “*yeni edebiyatın*” teşekkülü için önemli bir adımdır. Modern Türk edebiyatının öncülerinden sayılan Beşir Fuad (1999, 188) için fen “*bi-zâtîhi münir olduğu için güneş,*” şîir “*envârî muktebes bulunduğu cihetle kamer*” gibidir. Bu yüzden edebiyat “*güneşe*” yani fenne ve hakikate yönelmelidir. Beşir Fuad’ın Zola ve Zola’nın öncülük ettiği natüralizm akımı hakkındaki olumlu görüşleri hiçbir zaman tasvip etmemesine rağmen Ahmet Midhat Efendi de edebiyatın “*tıpkı tıp gibi bir fen*” olmasını arzulamıştır: “*Tabîr-i diğerle şairin semend-i fesâhatini oynatacağı meydan öyle cehl ü cinnet meydanları olmayıp hakâyık-ı fenniye meydanları olmalı da şair dahi kendi kuvvet-i şuuruyla tavsifat ve tasvîratta göstereceği hüneri işte o zemin üzerine göstermeli*” (Beşir Fuad 1999, 22). Ali Kemal (2007, 37) de edebiyat ve tıp arasındaki güçlü bağa dikkat çeker: “*Zehâbıma kalırsa, edebiyat tıpkı tıp gibi bir fendir. Beriki; hikmet, kimya... gibi ulûmdan isti’âne ile beşeriyetin refâhiyat-i maddiyye’sine, sıhhat-ı bedenîyye’sine çalışıyor öbürü de ilm-i manâfi-ür-ruhtan, felsefeden, sâireden, istifâza ile nezâhat-ı fikreyemize, selâmet-i manevviyemize hizmet eyliyor*”. Hüseyin Cahid’e de göre, on sekizinci yüzyılın sonlarında gelişmeye başlayan tabii ilimler edebiyatın “*samûm-i ruhuna*” tesir etmiştir (Ercilasun 1994, 128). Edebiyat hakkında pek çok konuda fikir uyuşmazlığında olsa da bu yazarlar, edebiyatın fennin en önemli özelliklerinden biri olan hakikate yönelmesi için bir histerik kadının özelliklerini taşıyan divan edebiyatından uzaklaşılması gerektiğini savunur.

Histeri diye bir hastalığın var olduğunun tıp otoritelerince kabul görmesi toplumda farklı kesimlerin işine yaradı. Andrew Scull (2009, 51), on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de pek çok hastanın kendilerine histeri tanısı konmasından memnun olduğunu belirtir. Bu hastalar, yaşadığı sıkıntıların kökeninde önemsiz gündelik kaygılar yerine ellerinde olmayan nedenlerden kaynaklanan ve baş edilmesi zor histeri hastalığının olduğuna inanmak istiyordu. Doktorlar hastaların bu “*talebini*” göz önünde bulundurarak histeri konusunda daha çok çalışma ortaya koydu. Histeri diye bir hastalığın var olduğuna inanmak, Ahmet Midhat Efendi'nin de bir talebini karşılayabilirdi. Yazdığı romanlar, hasta kadınları tedavi edebilecek modern bir icat ve hatta tıbbi ilaç kisvesi altında okurlar arasında tedavül edebilirdi.

Roman okumayan ve topluma katkı sağlamayan histerik Vedad'ın aksine Fatma Aliye, Hülya Adak'ın (2006, 207-208) da belirttiği gibi, ideal kadın okurdur: “*Osmanlı kadınlarının kötü okuyucu ya da Avrupalı romanlarının birebir taklitçileri olmaları korkusu, Aliye'nin pürüsten roman okuyuşu yüceltilerek giderilir. Aliye romanlardaki aşk ve cinsellikle ilgilenmez, ama aşkın tehlikeli, kötü ve daha gerçekçi yanlarını da romanlardan öğrenir*”. Kadın okurlarının Fatma Aliye'yi örnek almasını istediği için Ahmet Midhat Efendi, Fatma Aliye üzerine bir biyografi yazmış, onun edebî yönleriyle iftihar etmiş ve hatta Fatma Aliye'yi kendi manevi kızı olarak görmüştür. *Hayal ve Hakikat*'in Ahmet Midhat ile Fatma Aliye'nin ortak çalışması olması da Ahmet Midhat'ın kadın yazarlara verdiği desteğin başka bir kanıtıdır. Ancak, hem tefrika edildiği *Tercüman ve Hakikat*'te hem de kitabın ilk kapağında Fatma Aliye'nin adını görmeyiz ve eserin Ahmet Midhat Efendi ile bir “*kadın*” tarafından yazıldığını okuruz. Bu durum, Fatih Altuğ'un (2015, 16) belirttiği gibi, önemli bir eşitsizliği göz önüne serer. Ahmet Midhat Efendi kadınlar üzerine oldukça ileri görüşlü fikirler savunmuşsa da, *Hayal ve Hakikat*'te hem Fatma Aliye hem Vedad otoriter bir erkek figürünün vasıtası olmadan kendilerini ifade edemezler.

Kadın yazarların edebiyata yönelmeye başladığı vakit pek çok erkek düşünür, edebiyatın tıp gibi olmasını ve hakikati yansıtmamasını arzulamıştır. Dünyanın farklı yerlerinde modern tıp özellikle ortaya çıktığı ilk yıllarda toplumsal cinsiyet ayrımcılığını pekiştirdi. Hibba Abugideiri (2010, 149), Mısır'da on dokuzuncu yüzyılda tıp alanının gelişmesi ile kadınların eski dönemlere nazaran bu alanda daha az etkin rol oynadığını ve sadece hemşire olabildiklerini belirtir. Böylece, erkekler kadınların bedeni üzerine daha kuvvetli bir tahakküm kurdu. Abugideiri'ye göre bu değişimin nedenlerinden birisi, İngiltere'deki tıp otoriterleri tarafından kadın bedeninin hassas ve kırılğan olduğu görüşünün kabul görmesidir. Bu görüş, İngiliz sömürgeciliği altında Mısır'da yaygınlaşmıştır. *Hayal ve Hakikat*'te de hasta, kırılğan yapıya sahip bir kadın; doktor ise, olaylara soğukkanlılıkla yaklaşan bir erkektir. Doktor Hami Efendi, hastası Vedad'ı kendi evladı gibi gördüğünü belirtir: “*Alel-husus sizi öz evladımdan farklı görmediğin için size muavenet etmek bana da kendi istifademe hizmet demektir*” (31). Otoriter baba konumundaki doktor, Vedad'ı ziyaret etmeyi bıraktığında Vedad vefat eder. Divan edebiyatında genelde aciz olarak tasvir edilen hekim, *Hayal ve Hakikat*'te güçlü bir otoriteye sahiptir. Tıp bilimini edebiyatın ulaşması gereken ideal olarak gösterirken yazarlar, on dokuzuncu yüzyılda otoriteyle bağdaşlaşan doktorların gücüne ortak olmayı ve böylece romanı erkek egemenliğini pekiştiren bir uğraşı kılmayı arzulamış olabilirlerdi.

Tıptan Edebiyata Çeviriler

Hayal ve Hakikat eserinde Latin alfabesiyle yazılmış tek bir kelime vardır ve o da histeri hakkındaki makalenin başlığındadır. Arap alfabesiyle yazılmış “*isteri*” kelimesinin yanındaki kelime Latin harfleriyle yazılmış ve aslen Fransızca olan *hystérie* sözcüğüdür (61). Ayrıca, ev işi veya okumak gibi uğraşlarla kendilerini meşgul etmeyen kadınların histeriye yakalandıklarını bildirirken Ahmet Midhat Efendi normal ve anormal kelimelerini tırnak işareti içinde

kullanır: “*Reddolunduğu hâlde yine gönlünü ayıramaması ‘normal’ yani tabii bir hâl olmayıp ‘anormal’ yani hilâf-ı âde bir hâldir ki elbette histeri eseridir*” (80). Her iki örnek de Ahmet Midhat Efendi’nin Fransızca kaynaklardan faydalandığını ve bazı terimlerin Fransızca aslımları okurlara aktarma ihtiyacı duyduğunu gösterir.

On dokuzuncu yüzyılda Fransızca dili, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tıp eğitiminde önemli bir yer tuttu. Örneğin, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane otuz yıla yakın bir süre tıp eğitimini Fransızca verdi. Bu durumdan yakınan pek çok kimse tıp eğitiminin Türkçe verilmesi gerektiğini savundu. İlk mezunlarını 1843’te veren sivil tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ise 1867 yılında Türkçe eğitim vermeye başladı ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 1873 yılında Nysten’in *Dictionnaire de médecine (Tıp Sözlüğü)* eserindeki bütün Fransızca terimlerin Türkçe karşılığını içeren *Lügat-ı Tıbbiye*’yi yayınladı (Kemahlı 2015, 9).

Fransızca’dan yapılan çeviriler geleneksel kökleri reddediş veya Batı’nın başatlığını kabulleniş olarak yorumlanmamalıdır. Aksine, çevirmenler Fransızca terimlerin Türkçe karşılığını bulmak için Osmanlıca, Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanarak yaratıcılıklarını ortaya koymuşlardır. Her ne kadar Arapça ve Farsça gittikçe daha az bilim dili olarak kullanılmışsa da pek çok düşünür geç Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça eserlere başvurmaya devam etti. *Lügat-ı Tıbbiye* hem Mütercim Asım’ın *Kamus Tercümesi*’ni hem de İbn-i Sina, Razi ve Zehravi gibi önemli hekimlerin eserlerini kaynak olarak kullandı (Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 1290, 4).

Ayrıca, tıp terimlerinin “doğru çevirisi” hakkında bir uzlaşma söz konusu değildi. *Hystérie* kelimesini Ahmet Midhat “*isteri*” (61), *Lügat-ı Tıbbiye* “*ihthinâk-ı rahm*” diye çevirmiştir (Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 1290, 308). Ahmet Midhat, *ihthinâk-ı rahm*’in iyi bir çeviri olmadığını vurgular: “‘*İsteri*’ denilen hastalık ta Bukrat Hekim zamanından beri tanınmış ve fakat o zamandan birçok zamanlara ve âdeta yakın vakitlere kadar bu hastalık yalnız kadınlara mahsus olduğu zannedilerek ismi de ‘*ihthinâk-ı rahm*’ manasına gelen *isteri* kelimesiyle yalnız kadınlara mahsus olan bir uzva isnâden tesmiye olunmuş ise de muahhiren bazı erkeklerde dahi bu hastalık aynen ve tamamen mevcudiyeti görülmesi üzerine artık o isim müsâmâsına mutabık görülmemiştir” (62). Ahmet Midhat Efendi’nin *hystérie* sözünü “*ihthinâk-ı rahm*” yerine “*isteri*” diye çevirmesi onun yeni ortaya çıkan bulgular ışığında *ihthinâk-ı rahm* teriminin okurları için yanıltıcı olduğuna inanmasından kaynaklanır. *Hystérie* etimolojik olarak “*ihthinâk-ı rahm*” anlamına gelir; yine de yazar çoğu okurun bu etimolojik anlamı bilmediğini ve “*isterinin*” “*ihthinâk-ı rahm*” sözcüğünden daha az yanıltıcı olacağını düşünmüş olabilir. Histeriyi “*isteri*” diye çevirerek, Ahmet Midhat Efendi tıp alanındaki son gelişmelerden haberdar olduğunu gösterir.

Tıp kaynaklarını Türkçe’ye çevirmek, Ahmet Midhat Efendi için kendi kültür vizyonunu meşrulaştırmak için bir fırsattır. Histeri üzerine bir çeviri, Osmanlı kadınlarının Fransız kadınlarla aynı hastalıklara yakalanmaya meyilli bedenlere sahip olduğu ve bu da Osmanlı İmparatorluğu’nun Fransa’dan çok farklı olmadığı algısını yaratabilir. Ona göre, özellikle ekonomik durumu iyi ve rahatına düşkün kadınlar histeriye meyillidir (72). Böylece yazar Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sınıf sisteminin Fransa’dakinden çok da farklı olmadığını ima eder; çünkü histeri dünyanın her yerinde yorucu işlerle uğraşmayan zengin kadınlar arasında görülmektedir.

Zaten, *Hayal ve Hakikat*’teki histerinin tasviri Fransızca kaynaklardaki tasvirinden farklı değildir. Ahmet Midhat Efendi’nin histeri hakkında yazdıkları ünlü Fransız doktorlar August Axenfeld’in ve Henri Huchard’ın (1883, 919-1067) histeri tanımıyla örtüşür. Mesela, Ahmet Midhat doktorların histerik kadınlara “[d]erece-i tahammüllerine göre soğuk su” emrettiklerini belirtir (76); Axenfeld ve Huchard (1883, 1114) histeri krizindeki hastaların soğuk suya maruz bırakılmalarını ve hastalara soğuk su içirilmesini tavsiye eder. Histerinin Osmanlı İmpara-

torluğu'nda da yayılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya ekonomik ve toplumsal açıdan benzemeye başladığının bir kanıtı gibidir. Histeri gibi akıl hastalıkları, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde modernleşmenin ve ekonomik refahın bir göstergesi olarak algılanmıştır; çünkü fakir ve daha az gelişmiş topluluklarda akıl hastalıklarının yaygın olmayacağına inanılıyordu (Logan 1997, 18).

Hangi kadınların histeriye meyilli olduğunu yazarken Ahmet Midhat Efendi'nin “*sözün bizcesine yani Osmanlılarçasına gelince*” (75) demesi ile, okur tekrar Ahmet Midhat Efendi'nin çevirmen yönüyle yüzleşir. “*Bizce*” sözü ile yazar kendisini okur kitlesinin mensup olduğu Osmanlı topluluğunun bir parçası olarak görür. Bu sözler ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun da her açıdan Fransa'ya benzemeyeceğini ima eder. İngiliz doktor William Trotter (1808, 87–88) roman okumanın özellikle kadınlar arasında histeri gibi akıl hastalıklarının ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri olduğunu iddia etmişse de, *Hayal ve Hakikat* kadınları ciddi kitaplar okumaya teşvik eder. Okur kitlesini genişletmeyi arzulayan Ahmet Midhat Efendi, roman okumanın histeriyi tetiklediğini düşünmez: “*Bir kere Fransa'da kızlara romanlar okumak men idilmiş ise de sebebi bu hastalık istîdadını inbisâttan men itmek olduğu hâlde hiç faydası olmamıştır. Bi'l-aks o istîdâdı artırdığı ve en çok isterik kızlar kadınlar Fransa'da zuhur eylediğine İngilizler dikkat eyleyerek kendi kızlarını bu nevi kiraatta katıyyen serbest bırakmışlardır*” (73). Ahmet Midhat Efendi'nin histeri yazısı, kadınları roman okumaktan men eden tutuma karşı bir duruştur. İngiltere'de uzun süre boyunca kadınlara hitap eden ve saygı görmeyen roman türü, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru saygınlığını kazanmak için toplumdaki erkek egemenliği pekiştiren bir türe dönüşmüştü (Tuchman 1989). Ahmet Midhat romanın İngiltere'deki yeni kazanılan saygınlığının farkındadır ve o da İngilizlerin roman hakkındaki görüşlerini benimseyip Fransızca kaynaklarda görülen romana karşı kuşkucu tavrı reddetmiştir.

Hayal ve Hakikat'in *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmesi yeni ve “*yabancı*” bir tür olarak algılanabilecek romanı meşrulaşmasını kolaylaştırır. *Tercüman-ı Hakikat*'teki pek çok makale “*ilginç icatlar*” üzerinedir. Gazetede, *Hayal ve Hakikat*'in ilk bölümünden önceki makale ABD'deki kadınların kıyafetlerinin altına yerleştirdikleri ve istedikleri yerde iskemleyle dönüştürebildikleri yeni bir icat hakkındadır (Mevadd-ı mütenevvia 1891, 6). *Hayal ve Hakikat*'in tefrika edildiği sayılarda, “*mevadd-ı sıhhiye*” başlığı altında Vadi'l-Acem'de yaygınlaşan kolera salgını (Mevadd-ı sıhhiye 1891, 2) veya suda boğulmak (Mevadd-ı tıbbiye ve sıhhiye 1891, 6) üzerine makaleler vardır. Dünya konusunda okuru bilgilendiren makaleler arasında tefrika edilmiş *Hayal ve Hakikat* kurgusal bir eser gibi durmaz; hatta herhangi bir “*mevadd-ı sıhhiye*” makalesine benzeyen “*Hystérie İsteri*” kısmı, romanı histeriyi tedavi edebilecek bir kaynak olarak sunar. Sonuçta, Nergis Ertürk'ün (2018, 65) belirttiği gibi, Ahmet Midhat'ın romanları sadece “*münferit bir yazar tarafından kaleme alınmış kurgusal bir kita[p]*” olarak incelenmemelidir; çünkü “*Midhat'a göre roman yazımı aslında sözlü ve yazılı araçlar yoluyla yayılan bir dilin dedikodu, söylenti ve haberlerine kamusal alanda kulak misafiri olunmasına dayanır*” (66).

Ahmet Midhat Efendi'nin Fransız ve İngiliz doktorların histeri hakkındaki görüşlerini birebir nakletmemesi, roman gibi “*ciddi kitapların*” hastalığı tedavi edebilecek bir ilaç kisvesi altında tedavül etmesine katkıda bulunur. Ahmet Midhat, çevirilerinde metne her yönüyle sadık kalmadı ve “*Osmanlı değerlerine*” zarar vereceğini düşündüğü kısımlara yer vermedi (Bengi 2006, 340). Bunun en güzel örneği romanın zararlı olduğunu vurgulayan Fransızca kaynakların aksine, *Hayal ve Hakikat* eserinin roman gibi ciddi kitaplar okumanın histeriyi iyileştireceğini vurgulamasıdır. Bilimsel alanda otoritesini ortaya koyan Ahmet Midhat Efendi, Fransa'da doktorlar tarafından basit eğlence aracı diye algılanabilen roman türünü okurlarına bir gereksinim olarak sunar.

Sonuç

Romanın şifa kaynağı olarak algılanabildiği bir dönemin bilim tarihi ve edebiyat tarihi iki ayrı alan olarak incelenemez. Ahmet Midhat gibi yazarlar sadece Fransız bilim insanlarının görüşlerini aktarmamış, tıp hakkında okurlarını bilgilendirirken bile toplumun edebiyat hakkındaki görüşlerini yeniden şekillendirmeyi amaçlamışlardır. Romanı, okuru eğlendiren bir edebî türden çok topluma yön veren modern icat olarak gören sadece Ahmet Midhat değildir; örneğin Beşir Fuad (1999, 174) romanı toplumun haritası olarak tanımlamıştır. Roman ortaya çıkarken tıp gibi bilim alanları dahil olmak üzere pek çok kaynaktan beslenmiş ve böylece *sadece* edebî bir tür olarak değil modern icat ve ilaç gibi farklı kisveler altında Osmanlı okurları arasında tedavül edebilmiştir.

Pascale Casanova (2004) gibi pek çok eleştirmen, edebiyat hakkındaki değerlerin şekillenmesini incelerken farklı eserler, türler ve kültürler arasındaki rekabetleri ön plana çıkarmıştır. Makalemde, edebiyatın şekillenmesinde yalnız rekabetlerin değil ittifakların da önemli bir yeri olduğunu gösterdim. Geç Osmanlı dönemi yazarlarının edebiyatın bugün edebî saymadığımız tıp gibi söylemlerle ittifaka girmesini istediklerini ve hatta tıbbi veya bilimi edebiyat için ulaşılması gereken hedef olarak gördüklerini vurguladım. Bu yazarlar kendilerini yeni bir edebiyatın öncüsü olarak görmüşler ve bu edebiyatı meşrulaştırmak için bilimin ve tıbbın otoritesine ortak olmak istemişlerdir. Eğer tanzimat dönemini Sadık K. Tural'ın yaptığı gibi "arayışlar devri" (Tuncer 1992, I) olarak sınıflandırırsak, o dönemdeki arayışların bir sonucu da edebiyat ve bilim arasındaki sınırların bulanıklaşmasıdır. Böylece, *Hayal ve Hakikat*'te yazar bilge hekim rolüne bürünüp okurlarını sağlık konusunda bilgilendirmiş ve eserlerini tedavi aracı olarak betimleyebilmiştir.

Mali Destek Bildirimi

Bu çalışma, Avrupa Komisyonu'nun Ufuk 2020 kapsamındaki Marie Skłodowska-Curie Bireysel Araştırma Bursu (Hibe No. 795465) tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abugideiri H. (2010). *Gender and the Making of Modern Medicine in Colonial Egypt*. Farnham 2010.
- Adak H. (2006). "Biyografide Toplumsal Cinsiyet: Ahmet Mithat ya da Bir Osmanlı Erkek Yazarın Kanonlaşması". Eds. N. Esen & E. Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* (2006) 201-213. İstanbul.
- Ahmet Midhat ve bir kadın. (1309). *Hayal ve Hakikat*. İstanbul 1309.
- Ahmet Mithat. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar*. İstanbul 2011.
- Ali Kemal. (2007). *Sorbon Dârülfünü'nda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*. Ankara 2007.
- Altuğ F. (2006). "Müşahadat'ta Bakış, Ses ve Çiftdeğerlilik". Ed. N. Esen & E. Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* (2006) 97-118. İstanbul.
- Altuğ F. (2015). "Hayal'in Hakikat'ı: Karşılıksız Aşkın Histerikleştirilmesi". *Ahmet Midhat ve Fatma Aliye. Hayal ve Hakikat* (2015) 7-34. İstanbul.
- Axenfeld A. & Huchard H. (1883). *Introduction au traité des névroses*. Paris 1883.
- Bengi I. (2006). "Çeviribilimde Bir Hacı-i Evvel: Ahmet Mithat Efendi". Eds. N. Esen & E. Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* (2006) 338-346. İstanbul
- Beşir Fuad. (1999). *Şiir ve Hakikat*. İstanbul 1999.
- Casanova P. (2004). *The World Republic of Letters*. Cambridge 2004.
- Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye. (1290). *Lügat-ı Tıbbiye*. İstanbul 1290.
- Cenab Şehabettin. (1953). *Cenab Şehabettin: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul 1953.
- Çeri B. (2000). "Hayal ve Hakikat Muharrirleri: Bir Kadın ve Ahmet Mithat Efendi". *Tarih ve Toplum* 32/203 (2000).
- Doğan A. (2006). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. İstanbul 2006.
- Ercilasun B. (1994). *Servet-i Fünun'da Edebi Tenkit*. İstanbul 1994.
- Ertürk N. (2018). *Türkiye'de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*. İstanbul 2018.
- Findley C. V. (1980). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*. Princeton 1980.
- Karakoç İ. (2015). "Hakikat'i Romanla Hayal Etmek: Hayal ve Hakikat'te Karşılıksız Aşkın Histerik Eleştirisi". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 13/ 19 (2015) 161-172. Doi: 10.17518/caty.50758.
- Kemahlı S. (2015). "Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?". *Tıp Eğitim Dünyası* 44/14 (2015) 5-12. Doi: 10.25282/ted.228749.
- Logan P. (1997). *Nerves and Narratives: A Cultural History of Hysteria in Nineteenth-Century British Prose*. Berkeley 1997.
- "Mevadd-ı mütenevvia". (1891, 15 Kanun-i Evvel). *Tercüman-ı Hakikat*, p. 6.
- "Mevadd-ı sıhhiye". (1891, 16 Kanun-i Evvel). *Tercüman-ı Hakikat*, p. 2.
- "Mevadd-ı tıbbiye ve sıhhiye". (1891, 18 Kanun-i Evvel). *Tercüman-ı Hakikat*, p. 6.
- Namık Kemal. (1993). "Mukaddime-i Celal". Eds. M. Kaplan, İ. Enginün & B. Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II: 1865-1876* (1993) 342-372. İstanbul.
- Scull A. (2009). *Hysteria: The Biography*. New York 2009.
- Seviner Z. (2006). "Tabiiğin Medar-ı Azamı: Ahmet Mithat Ahlakçılığı ve Natüralizm". Eds. N. Esen & E. Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* (2006) 86-96. İstanbul.
- Siti W. (2006). "The Novel on Trial". Ed. F. Moretti, *The Novel 1* (2006) 94-121. Princeton.
- Trotter T. (1808). *A View of the Nervous Temperament*. New York 1808.
- Tuchman G. (1989). *Edging Women Out: Victorian Novelists, Publishers, and Social Change*. New Haven 1989.
- Tuncer H. (1992). *Araştırmalar Devri Türk Edebiyatı II: Servet-i Fünun Edebiyatı*. İzmir 1992.
- Ünaydın R. E. (1972). *Diyorlar ki*. İstanbul 1972.
- Zola É. (1881). *Le roman expérimental*. Paris 1881.